

פטור נשים ממצות עשה שהזמן גרמא

במאמרי זה, אסכם סוגיא ואנסה להוכיח, כי קיימת מחלקת יסודית, שיטתית ועקרונית, בין התוספות ושאר הראשונים, בהבנת פטור נשים, ממצות עשה שהזמן גרמא. ונראה, שישנן אף השלכות רבות למחלקת, כפי שיבוארו בגוף המאמר.

א. מקור הדין

מקור הדין, לפטור נשים ממצות עשה שהזמן גרמא, הוא במכילתא¹. למען תהיה תורת ה' בפיך² למה נאמר? לפי שנאמר והיה לך לאות על ידכה³ שומע אני, אף הנשים בכלל, והדין נותן הואיל ומזוזה מצות עשה, ותפילין מצוות עשה, אם למדת על מזוזה שהיא נוהגת בנשים כבאנשים, יכול אף תפילין ינהגו הנשים כבאנשים, תלמוד לומר למען תהיה תורת ה' בפיך, לא אמרתי אלא במי שהוא חייב בתלמוד תורה⁴. מכאן אמרו: "הכל חייבין בתפילין חוץ מנשים ועבדים".

מקור נוסף, לפטור נשים ממצות עשה שהזמן גרמא, במשנה קידושין⁵ "וכל מצות עשה שהזמן גרמא אנשים חייבים ונשים פטורות וכל מצות שלא הזמן גרמא, אחד האנשים ואחד הנשים חייבים", ועל כך דורשת הגמרא⁶: "וכללא היא; והרי מצה שמחה והקהל, דמצות עשה שהזמן גרמא ונשים חייבות. ותו, והרי תלמוד תורה פריה ורביה ופדיון הבן דלאו מעי שהזמן גרמא ונשים פטורות? אמר רבי יוחנן אין למדין מן הכללות, ואפילו במקום שנאמר בו חוץ". דהיינו; שלא תאמר הואיל ונאמר כל, ונאמר חוץ ודאי השאר נכלל בכל, אלא אין למדין מן הכללות. לאמור, הכלל לרבי יוחנן, אין סכום המצוות שנשים פטורות, כי אם כן, היינו לומדים מהכלל, אלא זהו כלל הנובעים ממנו הפרטים, ואליבא דרבי יוחנן זהו כלל ערטלאי, שאינו נלמד מהפסוקים ולכן אין למדין מן הכללות.

בהמשך שואלת הגמרא מנלן? ומנסה לומר שהלמוד הוא מהתפילין. מסביר רש"י⁷ שלומדים במה מצינו, ועל דרך למוד זה ניתן להקשות, ואכן הגמרא

1. מכילתא, בשלח, פרשה י"ז

2. שמות י"ג ט'

3. שם שם

4. ומתלמוד תורה נשים פטורות, ולמדתם אותם את בניכם ולא בנותיכם קידושין כט

5. קידושין כט

6. קידושין לד

7. רש"י ד"ה גמירי

שואלת ונקיש תפילין למזוזה וכו'. ולסכום מביאה הגמרא⁸ למוד מהיקש בין תפילין לתלמוד תורה וזהו תרוצו של רב אחא⁹: " אמר קרא והיה לך לאות וכו' למען תהיה תורת ה' בפיך הוקשה כל התורה כולה לתפילין". עדיין נשאר בעיה מכיון שמחלקת היא אם לילה זמן תפילין או לא, ומסבירה הגמרא שלמ"ד לילה זמן תפילין היא, יוצא שזו מצות עשה שלא הזמן גרמא, וא"א ללמוד לפטור נשים, וזהו רמ' הסובר ששני כתובים הבאים כאחד אין מלמדין. ויש שני כתובים מצה והקהל המחייבים אף נשים, למרות שהם מצות עשה שהזמן גרמא, ושני כתובים הבאים כאחד אין מלמדין מסביר רש"י¹⁰ ולדידה לא איצטריך הקשא, אלא כדגמרינן ברישא מבנין אב. וגמר מראהיה דהוי מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות. ודקשיא לך, ונילף ממצה והקהל לחיובא, רמ' סבר שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדין. דהיינו לשיטת רש"י אפשר לפטור נשים ממצות עשה שהזמן גרמא ממצות ראייה בה נאמר יראה כל זכורך¹¹, להוציא נשים¹² ועל מנת למנוע שאלה שנלמד ממצה והקהל שנשים חייבות, אומרת הגמרא, רמ' סבר שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדין. התוספות¹³, אומרים והיינו טעמא דמצות עשה שהזמן גרמא, נשים פטורות, דדוקא במצה והקהל, כתב רחמנא לומר דחייבות אבל כל מעי שהזמן גרמא בעלמא נשים פטורות דכיון שאין מלמדין הוּו ממילא דוקא הכי חייבות אבל אחריני לא. דהיינו לפי שיטת תוספות, לא לומדים מראה שיש לפטור למ"ע שהז"ג אלא יש שני כתובים הבאים כאחד שאין מלמדין, וממילא אין לי ידיעה לחייב נשים במצות אלו, המהרש"א¹⁴ אכן מסביר שזוהי המחלוקת בין רש"י לתוספות.

מקור נוסף הוא בספרי¹⁵. ועשו להם ציצית אף הנשים במשמע, רבי שמעון פוטר את הנשים ממצות ציצית, היות ומעי שהזמן גרמא. נשים פטורות, שזה הכלל אמר רבי שמעון כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות ונוהג באנשים ולא בנשים. מדברי הספרי ניתן להוכיח, לכאורה, כי כלל זה הוא רק לשיטת רבי שמעון, ולשיטת חכמים, אכן, נשים יתחייבו במעי שהזמן גרמא, אך מאידך ניתן להסביר, שחכמים סוברים שמעי שהזמן גרמא, נשים

8. קידושין לה

9. שם שם

10. רש"י דה, ומשני מאן

11. שמות כג

12. קידושין לד.

13. תוספות ד"ה אלא

14. מהרש"א על המקום

15. ספרי, שלח פסקה ט'

פטורות והמחלקת היא רק לגבי ציצית, האם נשים חייבות או לא, והדבר תלוי במחלקת האם לילה זמן ציצית או לא, כפי שמחלקת זו מובאת במנחות¹⁶, תוספות קידושין¹⁷ וכפי שתורף הנצי"ב¹⁸.

הירושלמי¹⁹ מביא, כל מצות עשה שהזמן גרמא האנשים חייבין והנשים פטורות, ובהמשך איזו היא מצות עשה שהזמן גרמא, כגון סוכה ושופר וכו', והירושלמי לא מזכיר אף מקור בתורה לפטור הנ"ל עיי"ש.

היוצא מדברינו עד כה, לשיטת הבבלי והירושלמי.

א. אליבא דר"י הכלל לא נלמד מן התורה ואין לו תוקף.

ב. שיטת רב אחא וכן מצינו במכילתא, שהכלל נלמד מן הפסוק וזה מלמד לכל המקרים חוץ ממעוטים מיוחדים.

ג. שיטת הירושלמי שלכלל יש תוקף אך אינו נלמד מפסוקים.

הרמב"ם בפרוש המשניות²⁰, אומר: "ומצות עשה שהזמן גרמא, הם המצוות שאדם חייב לעשותם בזמן מוגבל, וכשלא יהיה זה הזמן, נתבטל חיובם כמו הסוכה", וכו'. וכבר ידעת שהעיקר אצלנו אין למדין מן הכללות ומה שאמר כל, אמנם רצה לומר הרב ואמנם מה שהנשים מחויבות ממצות עשה, ומה שאינן מחויבות ממה שהגיע אליהן, אינו תלוי בכלל ואינם נמסרים על פה, והם דברים שבאו בקבלה. דהיינו הרמב"ם לומד כמו רבי יוחנן שאין למדין מן הכללות, והרמב"ם מביא בי"ד החזקה²¹: "וכל מצות עשה שהיא מזמן לזמן ואינה תדירה נשים פטורות, חוץ מקדוש היום ואכילת מצה, ואכילת הפסח ושחיטתו, הקהל ושמחה שהנשים חייבות. הרב שלמה גורן שליטא²² דן באריכות במאמרו זה של הרמב"ם עיי"ש. עכ"פ מצינו בדברי רב אחא מחלקת רש"י ותוספות, האם למדין מראיה, או לא והסבר במחלקת הנ"ל נביא בהמשך.

ב. תוקף הפטור

תוספות²³ מביאים: "הקשה הרב' יוסף מא"י, אם כן גבי אין מדליקין בשמן שריפה ביו"ט משום דיו"ט עשה ול"ית ושריפת קדשים אינה אלא עשה, אשה שאינה חייבת בעשה, שהרי יו"ט זמן גרמא וכי תוכל להדליק בשמן

16. מנחות מג.

17. קידושין לד. דה' ותפילין

18. בפרושו על הספרי עמק הנצי"ב

19. ירושלמי, קידושין פא' ה"ז

20. קידושין פא'

21. מהלכות עאי' פיב' ה"ג

22. מחניים צ"ח

23. קידושין לד, תוד"ה' מעקה

שריפה ביו"ט וכו', אלא מאי אית לך למימר דעשה שיש עמו לאו, אף הלאו אליס" וכו'. דהיינו שיטת תוספות שאפילו מצות עשה שהיא בשב ואל תעשה, כמו שביתה ביו"ט, כיון שזו מעי שהז"ג, נשים פטורות, והאשה אינה רשאית להדליק בשמן שרפה ביום טוב רק מפני הלאו שמצטרף, אבל העשה אינה מחייבה אפילו שהיא בשב ואל תעשה. הפני יהושע²⁴ חולק על תוספות וי"ל דאע"ג בלשון עשה כתוב, מ"מ כיון דהוי שב ואל תעשה וכו' לא הוי מצות עשה שהזמן גרמא, והיינו דוקא בעשה גמור שהוא בקום עשה וכו'. דהיינו לפי הפני נשים חייבות במע' שהזמן גרמא, ברגע שהמצוה היא בשב ואל תעשה.

ג. טעם הפטור

בהסבר הטעם לפטור נשים ממע' שהזמן גרמא, נמצא טעמו של האבודרהם²⁵. לדבריו, הטעם שפטרו הנשים ממצות עשה שהזמן גרמא, לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו, ואם היתה מחוייבת במצוות עשה שהזמן גרמא, אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה בעלה לעשות מצותו, ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצותו אוי לה מבעלה, ואם תעשה מצוותו ותניח מצות הבורא אוי לה מיוצרה, לפיכך פטרה הבורא ממצותיו, שהזמן גרמא, כדי להיות לה שלום עם בעלה²⁶.

רבי שמשון רפאל הירש²⁷ מסביר אחרת. לדעתו, פטור נשים ממצות עשה שהזמן גרמא, איננו נובע מחשיבותן הפחותה כביכול או מתוך כך שהתורה לא מצאה אותן ראויות כביכול לקיים מצות אלה, אלא הטעם, לאי חיובן במצוות אלה, הוא כפי שנראה לנו בכך, שאין התורה חושבת, שנשים זקוקות למצוות אלה ולקיומן. התורה מניחה, אצל נשותינו חיבה יתירה, והתלהבות קודש, לתפקידן בעבודת הבורא, יותר מאשר אצל הגברים. הגברים, שהנסיונות בחייהם המקצועיים, מסכנים את נאמנותם לתורה, זקוקים מזמן לזמן לתזכורות וצווי, בצורת מצוות עשה שהזמן גרמא, לא כן הנשים, שצורת חייהן כוללת פחות נסיונות וסיכונים כאלה. דהיינו, לפי אבודרהם יש פטור ממע' שהזמן גרמא, היות והן משועבדות לבעליהן, ולפי רש"י הירש אין פטור לנשים, אלא, שהן אינן זקוקות למצוות אלו, היות והן בדרגה גבוהה יותר (וכעין זה, עיין מהר"ל, תפארת ישראל, פרק ד', מצות עשה הם רמ"ח כנגד רמ"ח אברי האדם, נשים נפטרו מחלק מהם, היות, ואין עליהם תפקיד של התעלות).

24. פני יהושע, חידושו לביצה ל.

25. האבודרהם השלם, עמ' כ"ה בשער המצוות

26. כעין זה תמצא במלמד התלמידים לרי יעקב אנטולי פרשת לך-לך על מצות ברית מילה.

27. פרושו לתורה, ויקרא, כ"ג מ"ג

יתכן וניתן להסביר את מחלקת רש"י ותוספות, לעיל בפסקה א', בהתאם לגישות השונות שמצאנו לעיל בסברת פטור הנשים ממעי שהזמן גרמא. לשיטת רש"י, יש פסוק מיוחד המלמד לפטור נשים ממעי שהזמן גרמא, והפסוק הוא במצות ראייה. רש"י בעקבות האבודרהם שיש פטור נשים ממעי שהזמן גרמא. אך לעומתו התוספות הטוען שיש שני כתובים הבאים כאחד, מצה והקהל שרק בהם נשים חייבות, למרות שזה מעי שהזמן גרמא, ולגבי שאר המצוות אין חיוב, אך גם אין פטור מפורש. וזה הולם לשיטת רש"י הירש. ומהאי טעמא, אומרים התוספות, שנשים פטורות מכל מצוות עשה שהזמן גרמא. בין שהמצוה היא בקום עשה, ובין שהמצוה היא בשב ואל תעשה, כפי שמובא, בפסקה ב', מכיון שהנשים לא זקוקות, למצוה זו. אין לחלק בין קום ועשה ושב ואל תעשה משא"כ הפני יהושע, שמחלק לעיל בין מצות עשה שהיא בקום עשה, שנשים פטורות, למצות עשה שהיא בשב ולא תעשה, שנשים חייבות. הוא יסביר שסיבת הפטור היא שעבודה לבעלה. אחרי שהגעתי לסברה זו, מצאתי שהרב גוטסמן²⁸ שליט"א, אכן תולה את סברת הפני יהושע, בסברת האבודרהם, על אף שהוא הולך, בדרך שונה לגמרי, ולא מסביר את טעמם של התוספות עיי"ש בארוכה.

ד. מצות עשה שהזמן גרמא שנשים חייבות

קיימים שלשה סוגים של מצות עשה שהזמן גרמא, שנשים חייבות:

א. מצות שאף הן היו באותו הנס.

ב. מצות עשה שקשורות בלא תעשה.

ג. מצות עשה שהנשים קבלו על עצמן כחובה.

לגבי מצות עשה שאף הן היו באותו הנס, מצאנו כמה מקורות לכך. הגמרא במסכת שבת²⁹: "אמר ריב"ל נשים חייבות בנר חנוכה, שאף הן היו באותו הנס". ואומר רש"י שגזרו יונים על כל הבתולות הנישאות להבעל לטפסר תחלה, ועל ידי אשה נעשה הנס.

הגמרא בפסחים³⁰: "אמר ריב"ל נשים חייבות בארבע כוסות הללו, שאף הן היו באותו הנס, ורש"י מסביר כדאמרין, בשכר נשים צדקניות, שבאותו הדור נגאלו ישראל, וכן גבי מקרא מגילה, נמי אמרינן הכי משום דעל ידי אסתר נגאלו, וכן גבי נר חנוכה במסכת שבת.

התוספות מביאים שם, את פרוש הרשב"ם, הוזהה לפרוש רש"י ומקשים. כמו-כן, מביאים את הירושלמי, שאף הן היו באותה הסכנה, דלהשמיד

28. קונטרס שעורים על מסכת קידושין, בענין מצות עשה שהזמן גרמא, ועיישי בהרחבה שתולה

סברת החנוך המחלק בין עשה קל לחמור, בסברת האבודרהם ואכמ"ל.

29. שבת כג.

30. פסחים קח.

להרוג ולאבד. ואלו במגילה³¹, מביא רש"י, שאף על הנשים גזר המן להשמיד להרוג ולאבד. דהיינו, רש"י מביא את הירושלמי שהובא בתוספות, במסכת פסחים, ואכן התוספות במגלה מביאים את פרוש הרשב"ם, שזה תלוי בעיקר הנס שנעשה ע"י אשה ומקשים ומביאים את הירושלמי הנ"ל. יתכן לומר שרש"י סובר כשיטת הירושלמי, שלא עיקר הנס נעשה ע"י אשה, אלא אף הנשים היו בנס שגם עליהם היתה סכנת השמדה. לגבי רש"י בפסחים, זהו ספק גדול אם אכן זו שיטת רש"י וכהוכחה, תוספות בקושייתם מזכירים רק את הרשב"ם הן בפסחים והן במגילה. ואף האבודרהם מביא בהמשך דבריו ופרש"י בשם הרי"ז יצחק הלוי במקרא מגילה לפי שעיקר הנס נעשה ע"י אסתר המלכה וכו'.

אם כן ניתן לומר די בברור, ששיטת רש"י היא, גם כן כפי שמובא בירושלמי, וכפי שאומר רש"י במגילה, שגם הנשים היו בסכנה ולא שהם היו עיקר. על המשפט שאף הן היו באותו הנס, מביא הגרי"ז³² חקירה. יש להסתפק, אם הפרוש **דמטעם זה ליכא בהו סטורא** דמע' שהזמן גרמא דדין שמע' שהזמן גרמא שייך אף במצות דרבנן ובמילא נכללו בחיובא, דקריאת המגלה, הנאמר באנשים, **או דהיא חיוב מיוחד לנשים**. מטעם זה שאף הן היו באותו הנס. ונמ' לעבדים, דאם נכללו בקריאת מגילה הנאמר באנשים גם עבדים ממילא חייבים, וליכא בהו פטורא דמע' שהזמן גרמא, אבל אי באמת, גם עתה איפא בהו פטורא, דמע' שהזמן גרמא ורק דהיא דין חיוב מיוחד לנשים, וטעם אף הן היו באותו הנס, וא"כ הרי הוא דין מיוחד להן, אבל עבדים הדרו לדינם ופטורים, מטעם מצות עשה שהזמן גרמא. דהיינו, מסתפק הגרי"ז, האם הסברה של אף הן היו באותו הנס, מורידה את הפטור של נשים ממע' שהזמן גרמא, ואם כן גם לעבדים יהיה חיוב של קריאת המגלה, או שאף הן היו באותו הנס, הכוונה היא שיש לנשים חיוב מיוחד בקריאת המגלה, וחיוב זה לא קיים בעבדים. לפי מה שהבאנו, שתי שיטות, בהסבר הפטור של נשים ממצות עשה שהזמן גרמא, אפשר להסביר את ספקו של הגרי"ז, האם נשים תמיד פטורות ממע' שהזמן גרמא, ורק במגילה וחנוכה הן חייבות, דהיינו על אף השעבוד לבעלה האשה חייבת במצוה, אם כן גם בעבד על אף חיובו ושעבודו יהיה חיוב במצוה. וזוהי שיטת האבודרהם, וכפי שמשמע מדבריו, כשהוא מביא את שבע מע' שהנשים חייבות למרות שהזמן גרמא, שדוקא קטנים יהיו פטורים מקריאת המגילה, מכיון שהם לא שייכים כלל במצוות, משאכ' נשים שישנם במצוות לתי' ובמצות עשה שלא הזמן גרמא, יתחייבו. ואם כן עבדים הם כמו נשים עיי"ש בדבריו. משא"כ לשיטת הרב ש.ר. הירש, שלנשים אין פטור ממע' שהזמן גרמא, כך אין להם חיוב, מכיון שאינן זקוקות לזה, אם כן אם נשים

32. הגרי"ז בחידושו לערכין ג.

31. מגילה ד.

חייבות בקריאת המגילה, אין זה מחייב עבדים, להשתחרר מעול אדונם, ולקיים מצות קריאת המגלה, כפי שמביא הגריז' בצד השני של ספיקו, שזה חיוב מיוחד שחל על הנשים, על אף שאינן חייבות בשאר מצות עשה שהזמן גרמא.

ה. נשים הרוצות לקיים מצות עשה שהזמן גרמא

הגמרא במסכת ר"ה³³: "מביאה מחלקת דתניא דבר אל בני ישראל, בני ישראל סומכים, ואין בנות ישראל סומכות דברי רבי יהודה. ר' יוסי ור"ש אומרים נשים סומכות, רשות". דהיינו, אליבא דרבי יהודה יש פטור מיוחד של נשים מסמיכה מה שאין כן, אליבא דר"י ור"ש, יש להן רשות. התוספות ברי"ה³⁴ אומר רת' אע"ג שסתם מתניתין כרבי יהודה הלכה כרבי יוסי. דהיינו התוספות לשיטתו, שאין פטור של נשים ממצות עשה שהזמן גרמא (ולכן הם פוסקים כר"י), שהלא, סמיכה, זו מעי שהזמן גרמא, כי הרי סומכים לפני שחיטה, ושחיטה היא רק ביום, ולמרות זאת, יש רשות לנשים לסמוך, והיות ואין פטור בנשים רק הנשים לא זקוקות למעי שהזמן גרמא כנ"ל. ומהאי טעמא אומרים התוספות ברי"ה שנשים יכולות לברך על מעי שהזמן גרמא. משאכ' לפי רש"י שהסברנו את דבריו כשיטת האבודרהם, שיש פטור לנשים ממעי שהזמן גרמא, ההלכה צריכה להיות כרבי יהודה שנשים אסור להם לסמוך (ואסור להן לברך על מעי שהזמן גרמא). וכן מובא בהגהות מימוניות בפב' מהלכות ציצית אות מ', וכן רש"י היה אסור להן לברך והמדובר הוא על נשים שרוצות לקיים מצות ציצית³⁵.

לסיכום, מצאנו מחלקת עקרונית ויסודית בין רש"י והתוספות, בהבנת פטור נשים ממעי שהזמן גרמא. לשטת רש"י הפטור נובע משעבוד אשה לבעלה, כדעת האבודרהם, ולכן הפטור ממעי הוא מוחלט, ומהאי טעמא אף אינה יכולה לברך על המצוות. משאכ' לשיטת תוספות, הפטור הוא כתוצאה מחסר זיקתן לכך, ולכן יש מקום להתיר להן לברך.

בסיום המאמר, ברצוני לחתום את דברי, בקטע מדברי הרמב"ם, לחלק מצוות העשה בספר המצוות. הנה התבאר לך כי מאלו הנשים מצוות ההכרחיות (הרמב"ם עושה חשבון, שיש ששים מצוות שהן קיימות גם בזמן החורבן שאין לקט וכ"ו) יש בהן ששה וארבעים מצוות שהנשים בהן גם כן, וי"ד מצוות שאין הנשים חייבות בהן. ויהיה הסימן באלו וכ"ו מצוות לנשים גם את בדם בריתך שלחתי אסריך³⁶ כלומר שמסר בד"ן הוא חובה עליהן, ויהיה הסימן בנפול היו"ד מן הנשים כי אזלת יד³⁷, לאמור: אזלו יד ונשארן מהששים רק מ"ו.

33. ראש השנה, לג. 34. לג. תודה' הא ר"י

35. ביתר הרחבה עיין מאמרו של הרב ישראל, נשים בקיום מצוות, האשה וחנוכה, אמנה, תשי"מ.

36. זכריה ט, יא 37. דברים לבי ל"ו